

YIL: 1952

SAYI: I

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından
üç ayda bir çıkarılır.

İSTANBUL 1952 — MİLLİ EĞİTİM BASİMEVİ

HADÎS-İ ERBAİN NEV'İNİN DOĞUŞU VE ÂMİLLERİ

DR. ABDÜKADİR KARAHAN

İlk meyvasını hicrî ikinci asrın ikinci yarısında idrâk eden Arba^un Hadîs nev'i, İslâm ümmetinin hayat felsefesi ve safhalarıyla umumî surette alâkadar ve muvazî bir yol üzerinde inkişaf ve tekâmülünü takip eyliyerek dinî, talimî, ahlâkî, içtimaî ve edebî mahiyette vücude getirilen yüzlerce risâle ile Arap, İrân ve Türk edebiyatlarında te'sir ve nüfuzu geniş zengin bir dinî edebiyat sahası olmuştur.

Acaba müslüman milletlerin ahlâkiyat ve edebiyatında müşterek bir mevzu olarak işlenen ve asırlar boyunca dinî-dünyevî hayatın her cephesiyle teması muhafaza eden, aynı zamanda musannif ve şarihlerin manevî ve şahsî temayüllerini de zaman zaman aksettiren bu çok bereketli edebî kategorinin teessüs ve inkişafının ana sebepleri nelerdir? Bu etüdümüzde, bu sorunun cevabını arayıp bulmağa çalışacağız. Yaptığımız araştırmalara göre bu sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

I — Üzerinde dikkatle ve etraflı şekilde durmak icap eden bu dâvanın ilk âmili, hemen bütün hadîs-i erbaîn kitaplarının mukaddemelerindeki birbirinden âdeta farksız veya yalnız uslûp bakımından farklı şahadetlerden anlaşıldığına göre müteaddit yollardan ve mütenevvi olarak rivayet edilen şu hadîstir:

من حفظ على امتي اربعين حديثاً من امر دينها بمثه الله في زمرة الفقهاء والعلماء

Bu hadîsin ilk râvileri olarak kabul edilen zevat şunlardır:

‘Alî b. Abî Tâlib (ölm. 40/660), Ma‘âz b. Cebel (ölm. 18/639), Abd Allâh b. Mes‘ûd (ölm. 32/652), Abu'd-Dardâ³ (ölm. 32/652), Abū Hurayra (ölm. 57 veya 59/676 veya 678), ‘Abd Allâh b. ‘Abbâs (ölm. 68/687), ‘Abd Allâh b. ‘Umar (ölm. 73/692), Abū Sa‘îd al-Hudrî (ölm. 74/693) ve Anas b. Mâlik (ölm. 92-93/710-711).

Yalnız bu rivayetlerin bilhassa son kelimelerinde bâzı değişiklikler veya ziyadelere tesadüf edilmekte ise de, bu küçük farkların hiç biri esas mânâyı bozacak mahiyette değildir.

«Ümmetinden din emirlerine dair kırk hadîs hıfzedeni, Allahü Taâlâ, fakihler ve âlimler zümresi arasında ba'seder» demek olan bu hadîsin Abu'd-Dardâ³ rivayetinin sonunda قيل له ادخل من اي ابواب الجنة و كنت له يوم القيمة شفيحاً وشهيداً وكتب في زمرة العلماء وحشر في وادخلته يوم القيمة في شفاعة وادخلته يوم القيمة في شفاعة sözlere bulunmaktadır. Gerek bu hadîsin râvileri ve gerekse varyantları için Kırk Hadîs risalelerinden her hangi birinin mukaddemesine bakılabilir.¹

¹ Meselâ *Ibn Vad'ân* حديثاً اربعين حديثاً, Bibliothèque Nationale, arap. yazl. no. 722, var. 100 b.; *Abū Tâhir Ahmad al-Silafî*, الاربعون الحديثية, aynı kütüp. aynı no., var. 1 b.; *Muhy al-Dîn al-Nawawî*, اربعون حديثاً adı geçen kütüp. arap. yazl. no., 774 mecmuanın ilk risalesi (istinsah 668); ve bu sonuncunun muhtelif yazma ve basma şerhleri (türkçeye tercümesi için bk. *Ahmed Naim*, Kırk Hadîs, İstanbul 1343; Fransızcaya nakli *G. H. Bousquet*, Les Quarante H'adîths, Alger 1947).

Gerçi hadîs «hâfız» ları, bu hadîsin bir çok senedleri olmasına rağmen, «zaif» olduğunda birleşmişlerdir. Fakat buna rağmen, Kırk Hadîs kitaplarının cem ve tasnifinde birinci rolü bu hadîs ve onun manasındaki uhrevî va'd oynamakta, mâlûm ve meçhul birçok taliplerden başlayarak muhaddislere kadar «ehl-i ulûm» un ve büyük üstaplardan itibaren müptedilere varıncaya kadar da bilhassa «üdebâ» sınıfının bu kategoriden eser vücude getirmelerinin bâzan ağırlık ve çoğu zaman da hareket noktası olmaktadır. Sadece arapça, farsça ve türkçe birçok manzum, mensur Kırk Hadîs dibaceleri, bunu göstermeğe yeter misallerdir. Söz gelimi; *Yūsuf b. 'Abd Allāh al-Urmīyūnī*'nin فضل الصلاة على النبي risalesinin mukaddemesindeki şu satırlar, bu noktayı gösteren birçok misallerden bir tanesi olarak buraya nakledebilir:

فهذه اربعون حديثاً في فضل الصلاة والسلام على سيد ولد آدم محمد صلى الله عليه وسلم جمعها من كتب عديدة رجاء ان ادخل في قوله نصرالله امرأاً وفي من حفظ على امتي اربعين حديثاً واقتداء بالائمة الاعلام²

Çünkü evvelâ “zaif,, de olsalar, amelilerin faziletleri hakkındaki hadisler ile amel, muhaddislerce ittifakla kabul edilen hususlardandır. Sonra Hazret-i Peygamber'in “sahih,, olan لبياغ الشاهد الغائب hadîsi ile³ hadîsindeki emir ve teşvik, islâm münevverleri için umûmiyetle hadîs ve hususî olarak da hadîs-i erbaîn mevzuu ile uğraşmayı tatlı bir vazife telâkki ettirmiş ve bu suretle zaif olan ... من حفظ hadîsindeki çok kuvvetli ümit, sahih olan sonraki iki hadîsteki emir ve hayır duâ ile birleşmiştir. Bundan başka *Hazret-i Peygamber*, اذا حدثت عنى بحديث يوافق الحق فصدقوه وخذوا به حدثت به اولم احدث , يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ve من تشبه بقرئ يوافق الحق فصدقوه وخذوا به حدثت به اولم احدث , يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ve من تشبه بقرئ يوافق الحق فصدقوه وخذوا به حدثت به اولم احدث , يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله — velevki bâzan başka vesilelerle de olsa — birkaç arba'ün hadîs mukaddimesinde zikredildiklerine nazaran⁴ esasen hakka tevafuk eden ve bir çok islâm münevverine bu sahada çalışmayı vazife telâkki ettirip fukahâ ve ulemâ zümresine benzemek ve onlar arasında haşrolur-mak ümidini veren ... من حفظ على امتي اربعين حديثاً hadîsinin zaif olması, denebilir ki, onun kırk hadislerin inkişâf ve tekâmülündeki ana rolünü hiç bir suretle gevşetmemiştir.

II — Hadîs-i Erbaîn'lerin doğuşu ve gelişimi üzerinde ilk ve en kuvvetli âmil bizzat Peygamber Sözü olduğu şüphesiz bulunmakla beraber ikinci ve ehemmiyeti azımsanamıyacak bir müessir de “40,, rakamının bizzat kendisidir. 40 adedinin islâmiyette oynadığı geniş rol hakkında, *Kur'an-ı Kerim*'den ve hadîsten başlayarak dinî ve dünyevî hayattaki ehemmiyetine dair son aylarda ayrı bir etüd ya-

² Bib. Nationale, arap. yazl. no. 744, mecmua-i resâil, var. 52 a. Ayrıca bu kategoriden birçok eserlerin ve faraza *Navawî* ve onun şerh'lerinin — ki 50 kadar şerhini tesbit etmiş bulunuyoruz — mukaddemelerine bak.

³ “Hazır olanlarınız, gaib olanlarınıza tebliğ etsin,, ve “Allah söylediklerimi işidip belledikten sonra, onu duyduğu gibi başkasına eriştirenin, yüzünü ak etsin,, manasında olan bu hadisler muhtelif vesileler ile gerek erbaînlerde ve gerekse başka hadîs kitaplarında ve ders takrirlerinde tekrar edilir.

⁴ Meselâ ... يوافق الحق için bk. *İbn Kemal Paşa* (ölm. 940/1534) اربعين حديث شرح حديث اربعين (ölm. 731/1330), *Ali* için de bk. *Tāc al-Dīn Abū Ḥafş Umar b. 'Ali* (ölm. 731/1330), *Bayezid* kütüp. no. 609; ve ... من تشبه بقرئ يوافق الحق في شرح الاربعين, *Camāl al-Dīn Akşarayî* (Bayezid II devri) من بين الاحاديث القدسية, *Ankara Dil ve Tarih-Cografya Fak. Ismail Saib Hoca kütüp. no. 3468.* nın mukaddemeleri

yımlamış bulunduğumuzdan, burada ayrıca uzun açıklamalara lüzum görmüyoruz⁵. Yalnız dört def'a *Kur'an*'da ve on sekiz def'a da *hadîs*'te yer alan اربعون ve اربعين kelimesinin Hazret-i Peygamberin hayatiyle alakalı noktalarından da bahis mevzuu olduğunu, islâm hukukunda yer aldığını, şeriatte sık sık geçtiğini hatırlatmak isteriz. Ayrıca "çiltten = kırklar", hakkındaki inarçlarda kırk rakamının oynadığı geniş rolü ve islâm arap, iranlı ve tü klerde günlük hayatta ve edebiyatta bu rakamın te'sirine sık sık rastlandığı noktasını da kaydetmek icap eder⁶. Hulâsa islâm âleminin din, edebiyat ve halkiyatında te'siri olan 40 rakamı ve onun mistik hüviyeti, Hadîs-i Erbaîn kategorisinin doğuş ve gelişimi üzerinde müessir olmuştur.

III — Birçok Hadîs-i Erbaîn risalelerinin mukaddemelerinde, ruhî veya ruhanî olan sebeplerin, bu eserlerin vücut bulmalarında müessir oldukları müşahede olunur. Bu sebeplerin başında şefâat-i nebevîyyeye nâiliyet ve cehennem ateşinden korunma gelmektedir. Bir hayli Kırk Hadîs mukaddemesinde من حفظ على امتي اربعين حديثاً hadîsinden bahsedilirken Peygamberin şefâatine bu sayede mazhar olmak istiyakı ve cehennem azabından kurtulma ümidi derhâl yer alıverir. Bu bazan *Hazîni* (tercümesi 930/1524)'nin Erbaîn'indeki şu beyitte olduğu gibi sâde ve samimî bir ümitten ibarettir:

Var ümidüm bu sebep birle meger
Özümi kurtaram ez-nâr-ı Sağar⁷.

Bazan da *Hâfız Şâlih b. Süleymân*'ın risalesinde bulunduğu gibi, hadîsin metin ve menşe'ini dahi iyice bilemeden işi biraz mübalağaya götürmek şeklinde tezahür edegelmektedir:

"Ma'lûm ola ki hadîş-i şerîf kitâblarının kebîri olan Buğharî'de ve Câmî al-Kebîr'de gördüm. *Hazret-i Resûlullah* صلى الله تعالى عليه وسلم bir hadîş-i şerîfde buyurmuşlar ki: benim hadîsim içinde kırk hadîsi dâ'imâ kırâ'at eden yâhût bir kimse üzerinde hâmil olub ma'nâ-yi şerîfi ile 'âmil olsa *Hak Ta'âlâ* ol kişiye kırk türlü kerem eder. Yirmisi dünyâda olur ve yirmisi yevmi âhîretde olur. Yevmi kıyâmetde olan keremden birisi *Hak Ta'âlâ* ol kişiyi 'Arş-i A'îâ gölgesinde 'ulemâ-yi maqbûl içinde fuğahâ şafında kılsa gerekdür. Çünkü kırk hadîş-i şerîf okuyub dâ'im yanında ma'nâsı üzerinde hîfz eyleye. Bu fâydalar için ben dağî ziyâde hadîş-i şerîfler ma'nâlarını türkîce beyân eyledim ki dâ'im kırâ'at eden zata *Hak Ta'âlâ* bî-nihâye kerem lûtf kıldığı için 'ayân beyân olundı⁸."

Fakat eksriyet şu beyitlerde görüleceği veçhile, meşhur hadîsin, manzum veya mensur, bir tercemesini yapmak ve bu çerçeve içinde Mahşer gününde şehitler veya fakihler ve âlimler zümresi arasında bulunmak dileğiyle iktifa eder:

Ol Resûl-i emîn-i şâdk-va'd
Bir hadîşinde eylemiş bunu 'ahd
Kırk dâne hadîsi bir kimse
Ezber etse ya gayra naql etse

⁵ Bk. *Abdülkadir Karahan, İslâmiyette 40 Adedî Hakkında*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi C. IV, S. 3, sh 265 — 273

⁶ Adı geçen makale, mühtelif pasajlar ve meselâ sh. 266, 267, 270 ve devamı.

⁷ *Hazîni*, حديث اربعين شرح، Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. İsmail Saib Hoca kütüp. no 738, mukaddeme.

⁸ Fatih kütüphanesi, Mecmua-i resâil, no. 5430, var. 41b—43 a.

Şühedā ile ḥaşr ola ol k̄ul
Fuḫahā defterinde yazıla ol....⁹

Bu meâldeki arzuların muâsır örneklerinden biri olmak üzere de Tıbb-ı Nebvî muharririnin şu sözlerini de nakledelim: «...Yevm-i Ḥaşr ve Kıyâmetde şefâ'at-i Muḫammediye'ye nâ'il olmaḫ arzusu ile ṭabâbete c'â'ir kırk iki hadîs i şerîf cem'eyledim¹⁰».

IV — Muhtelif dillerdeki Erbaînlerin mukaddemelerinde hayır duâ almak, rahmetle yâdedilmek gibi dileklerin de kitap te'lifi sebepleri arasında yer aldıkları göülegelmektedir. Söz gelimi arapçada *Muḫammad b. Abî Bakr* (Uşfûrî)'in bu vâdideki şerhinin mukaddemesinde bulunan şu satırlar bunun bâriz delil-lerindedir:

والتمس الدعاء من الناظرين فيه والواعظين منه فرحمه الله من يذكره بالدعاء ولا ينساه¹¹

Yine böylece farsça çihl hadîs tercümelerinden Uzun *Firdevsî*'nin (tercümesi 950/1443) mukaddemesindeki:

این چهل حدیث را بزبان پارسی بانظم شرح دهم تا که هر کس بمحفظش رغبت آرد ومرا بدعاء خیر یاد دارد¹²
satırlarla, türkçe Kırk Hadîslerden *Abdülmecîd b. Seyḫ Naşûh*'un عرفات العارفين risâlesindeki şu sözler de hep bu meâldedir: «Emr-i dînde bir arbaîn cem'ede ki aña sâmi' ve nâzır olanlar ümîddir ki anı du'â-yı ḥayr ile zâkir olub yevm-i 'uḫbâda *Perverdigâr-i Kâdir* anlaruñ du'âsı berekâtı ile seyyiât ve ḥatiâtını sâtir ve ġâfir olub müst:ḥaḫḫ-ı duḫûl-i bâġ-ı cinân ola¹³».

V — Yine bâzi kırk hadîs dibacelerinden bunların Peygamberin ruhaniyetine tevessül, sıkıntıları unutmak, faydasız geçen zamanı telâfi etmek, emr-i dine ve müslüman halka hizmet etmek gibi gayelerle meydana getirildikleri vâzih surette anlaşılmaktadır. Meselâ: *Sa'd al Dîn Taftâzânî*, kalbine birçok belâların tehacüm ettiğini, fütuhât kapılarının kapandığını, ruh ve rahatının münselib olduğunu bahis mevzuu ederek şunları yazmaktadır:

فلما اشتد بى الحال وامتد ورود وفود البلبال على الببال رايت ان اتوسل الى معالى حضرة الرسول واستشفع بجاهه

لخلاص من تلك البلية الفتول بان اجمع من كتب المحدثين المحققين ما يستعان به على حل الاربعين¹⁴
Keza kaynağını bu türlü duygulardan alan ve telâfi-i mâfât iştiyâkını belirten *Idris-i Bittlisî*'nin aşağıdaki sözleri gayet sarihtir:

تلافى ما فات از روزگار تصصیرات خود در صوالم اعمال و بزینت تدارك تعطیلات دراوقات عمر کدشده تحصیل چهل

باقرت پنجاه سال چهل حدیث کوهر مثال در گنجینه سینہ جهت تسکین خاطر وسکینه از احادیث صحاح بیندوزد.¹⁵

Ve sonra *Fuzûlî*'nin «Umûm feyzi içün tercüme-i türkî olunur¹⁶», kelimelerinde dine ve halka hizmet arzusu ne kadar veciz ve samimî olarak ifâdelendirilmiştir.

⁹ *Kastamonulu Lâtifi*. Subḫat al-'Uşşâḫ, Nuruosmaniye kütüphanesi Mecmua-i resâil, no. 4897, var. 41 a.

¹⁰ *Dr. Miralay Hüseyin Remzi*, Tıbb-ı Nebvî, İstanbul 1309, s. 4.

¹¹ *Hadîs arbaîn şerḫi* İstanbul 1328, s. 2.

¹² Hususî kütüphanemizdeki yazma *Hadîs arbaîn şerḫi* mukaddemesi.

¹³ Millet kütüphanesi, Reşid Ef. kısmı no. 136, var. 2 b.

Bunlara *Urfalı şair Nabî*'nin *Hadîs arbaîn şerḫi* dibacesindeki şu dileğini de ilâve edelim: «Âmâli nazâr-ġuzâr-ı i'tibâr buyuran e'azz-i kirâmdan ruh-i mütercim-i fakîri bir du'â-yı ḥayr ile yâd buyurmaḫdır», Tire Necib Paşa kütüp no. 336, var. 1 b.

¹⁴ *Sa'd al-Dîn Taftâzânî*, *Hadîs arbaîn şerḫi* İstanbul 1316, s. 3.

¹⁵ Çihl hadîs, Üniversite kütüp. Farsça Yazl. No 823, var. 2 b.

¹⁶ Kırk hadîs tercümesi, İzmir Millî kütüp., No. 11/517; Millet kütüp. Hakimoġlu Kısım, No. 168 mecmua-i resâil, ilk risale.

VI — Hadîs-i Erbaîn tahrîc, tasnif, şerh ve tercüme etmekte rol oynayan sebepler arasında eslâfa tebâiyet eylemek, dost veya talebe recasını yerine getirmek, hadîs ilminde ve edebiyatta behresi olduğunu göstermek te vardır. *Nawawî* (631-676/1234 - 1277) *Arba'ün hadîs'*inde¹⁷ bunu şöyle kaydeder:

وقد استخرت الله في جمع اربعين حديثاً انتداءً بهؤلاء الاعلام وحفاظ الاسلام¹⁸

Nawawî'yi şerh edenlerden Rūḥ al-Bayān tefsiri müellifi *İsmail Hakkı* (tercüme 1137/1724) talep üzerine bu işi yaptığını şu satırlarla açıklar:

هذا جمع من الحديث النبوي طلب مني شرحه بالتركي المولى علي الحافظ القسطنطيني ثم القلبوي والح في ذلك على وارسل رسائل الى وانا في بلدة بروسا سماها الله تعالى عن البأساء فرأيت الاجابة من غطاء الامور وعزائم الاجور وسألت الله ان يمهلى الى ان ينتهي الامر الى جماده ويبلغ القلم في مسمار البيان الى مداده و هو المؤل لكل سؤال¹⁹.

Ve talebe istekleri üzerine Erbaîn cem'ine de bir misâl olarak *Yūsuf b. Abd Allāh al-Urmiyūnî*'nin şu cümlesi zikredilebilir:

هذه اربعون حديثاً في فضائل آية الكرسي جمعتها بالسائل من الطلاب ولادخل فيمن حفظ على امتي واقتداء بالائمة الانجذاب²⁰.

Sonra *Okcu-zâde*'nin şu aşağıdaki sözleri de, birçok âlimlerin Kırk Hadîs cemettiklerine muttali olduktan sonra kendi hatırına geleni ve bu vesile ile de edebî kudretini göstermek merakını tesbit bakımından dikkate değer: «Bu fakîr-i vakîr dahî ol kavme teşebbüh ve zeyl-i maḥabbet ve meyillerine teşebbüs edüb hâṭır-ı mecrūḥa sünūḥ eyledi ki taḥrîc-i ehādîs-i erba'inde bir ṭavr-ı nev-âyin ihtirâf ve bir ṭarz-ı berâ'at-ı tırâz ihtiyâr ve iktirâf edem ki ila-'l-ân mevâṭı ekdâm-ı aḳlâm-ı suḥanverân olmayub... erba'in-i şofîyân gibi unvân-ı menâkıb ve mefâḥir belki nedret ve ḡarâbette mişdâḳ.ı ola²¹». «ola²¹»

VII — Ulûm-ı âliye'nin islâmîyetteki ulvî mertebesi cümlece malûm ve müsellemdir. Hadîs ilminin bu meyandaki dinî-dünyevî mümtaz mevkii²² hesabıyla ulemâ ve üdebâ sınıfı bununla uğraşmak ve zaman zaman kırk hadîs risaleleri vücuda getirmek suretiyle bazan bu sınıflarda rif'atlı görünmek arzusuna kapılmışlar, bazan ders takrirlerinde bunlardan istifade etmek istemişler ve nadiren de kendilerinin ve zamanlarının görüşlerini bu münasebetle tafsile imkân bulmuşlardır.

Hakanî'nin manzum Kırk Hadîs tercümesinde... hadîsinin medlûlü üzerinde durulurken kaleme alınan şu beyitler, bu vâdinin nasıl âlimlik şanından sayıldığını bir misal olarak belirtmeğe elverişli:

İmdi işit rind iseñ ey merd-i kâr
Güşuña bu gevheri et güş-vâr

¹⁷ «*Nawawî*'nin *Arba'ün'u* ve arapça şerhleri» unvanlı olup yakınlarda Fuad Köprülü Armağanı'nda yayımlanacak olan bir etüdümüzde bu eser ve onun şerhleri hakkında etraflı malûmat mevcuttur.

¹⁸ Mukaddeme, yazmalar ve basmalar.

¹⁹ *Hadîs-i Erba'in tercümesi*, İstanbul 1317, mukaddeme, s. 2.

²⁰ *Arba'ün hadîs'*inde, Paris Bib. Nat., Arap. Yazl., No. 744 var. 38 a.

²¹ *Aḥsan al-Ḥadîs*, İstanbul 1313, s. 6.

²² Burada *Taftâzânî*'nin *Naḥm al-Dîn al-Kubravi*'den naklettiği:

إذا ذكرت بحار العلم يوماً فقول المصطفى لا غير تجرى
هو البحر المحيط واعداده فانهار صغار منه تجرى

beyitleri ve onun arkası sıra yazılan şu satırlarını hatırlıyoruz:

قطوبى لمن وفق لاقتباس انواره و اقتناس لطائف اسراره مولعا على التشبث بأذيال جلاله منبوماً الى الشرب من زلال سلسال نواله، شرح حديث الاربعين للنووى، sh. 3.

Hıfz-ı ahādîş iledür zeyn-i dîn
 Ola huşûşa 'aded-i erba'in
 Rif'at-i şân-ı 'ulemâ yokla gör
 'İlm-i ahādîş-i şerîf iledür²³,

Esasen bir âlime bir şey sorulduğunda, onun, ilmini gizlemesinin günah olduğunu ve bundan korkarak Erbaînler kaleme aldıklarını söyleyenler de vardır: *Cunayd b. Maḥmūd* risalesinde buna işaret etmeği unutmamıştır²⁴. Sonra islâm ummî efkârına göre hadîs ilminin ancak müderrislerin ders takrirleri sayesinde kazanılabileceğinin kabulü - ki icazetlerde görüldüğü şekilde bu, kaynaklara kadar götürülür - hattâ bu ilmi talep yolunda bazan uzun seyahatlerin tavsiye ve icrası, hadîslere başlarken bir müderrisin nezaretinde: قرأت ، اخباری ، حدیثی (üstadın adı) şeklinde ders görenlerin aynı tarzda başkalarına okutma hakkını elde etmeleri (icazet almaları), ders takrirlerinde istifade edilmek üzere, bilhassa başlangıç devirlerinde Kırk Hadîs risalelerinin cem'ine vesile teşkil etmiştir. Burada Kırk Hadîs takrirlerinin dinlenme ve müzakeresi hakkında *Abū Muḥammad 'Abd al-'Azîm al-Munzirî* (581-656/1185-1258) nin *اصطناع المروف* risalesinin mukaddemesinden şu satırları nakl ile iktifa edelim:

وانا اسمع بحرم الله تعالى بالرباط السلطان المطاع شه شجاع في يوم الجمعة ٦ جمادى الآخرة سنة ثمان وتسعين وسبعمائة (٧٩٨) .. وبعد فاني ذاکرت ابا (محمد) عبدالله بن آيدنشمش الدمشقي²⁵

Zaten Kırk Hadîs, sayısız hadîsler arasında küçük mikyasta bir seçim ifade ettiği için vâizlerin de bir bakıma işlerine yararmış ve bu gibi eserlerden vaz edenler, onları meviza kitapları gibi kullananlar eksik olmamıştır²⁶. Musanniflerden bazıları kendi meşreplerine, zevklerine uygun hadîslerin daha toplu bir hâlde görülmesi, halk arasına daha kolay yayılmaları isteğiyle Kırk Hadîs toplamışlar ve bu imkândan faydalanarak şerhlerde duygu ve düşüncelerini tafsil etmişlerdir. Diğer bir kısmı da meâllerinde islâm ümmetinin kendi asırlarındaki dinî, siyasî ve içtimâî temâyüllerinin akisleri müşahede edilen hadîslere sarılmışlar ve bu bakımdan ehemmiyetli Erbaînler tasnif etmişlerdir.

VIII — Yukarda zikrettiğimiz sebeplerden biraz farklı olarak padişahlardan veya devlet ricalinden caize ummak, veyahut vüzerâ ve küberaya, ekâbire hoş görünmek, iltifata nail olmak maksatları gibi maddî sebeplerle kaleme alındıkları hissedilen Hadîs-i Erbaîn'ere de rastlanılmaktadır. *Kemal Paşa-zâde* (cam'i 934/1528) nin erbaîni türkçeye tercüme eden *'Âşık Nettâi* (*'Âşık Çelebi*, tercüme 979/1571) nin dibacede "Vezîr-i mu'azzam *Muḥammed Paşa* (Mehmed Paşa, Sokullu)» ya ithaf ve yarar ma bâbında yazdıkları²⁷ bu cümleden olduğu gibi, *Osman-zâde Taîb'in*, *Ahmed III'ün* 1120/1708 de hastalığı esnasında herkes bir şey nezrederken "ceyb-i iktidârında nuḳûd-ı ma'ârifden gayri şâyeste-i nezr-i şihhatları bulunmamaqla min ba'd şu'arâ-yı zemâne gibi edâ i şâ'irâne ile ... sa'âdet-i dâreyini

²³ İstanbul Üniversite kütüp. türkçe Yzl. No. 69, 769, 902, 2174, 2318; Topkapı sarayı kütüp. Emanet Hazinesi No. 680; Tire Necip Paşa kütüp. No. 137/38 ve hususî kütüphanemizdeki nüshaların mukaddemeleri.

²⁴ الدرر الكريمة في الايات العظيمة، mukaddeme, Ismail Saib yazl. no. 4060.

²⁵ 1306 da Şam'da basıldığını öğrendiğimiz bu eserin İsmail Saib yazl. arasında 4066 no. lı mecmadaki nüshasından istifade edilmiştir.

²⁶ Hadîs-i erbaîn kitaplarının bir haylisinin mukaddemesinde bu hususa dair işaretler bulmak kolaydır.

²⁷ Hadîş-i Arba'in tercümesi, İstanbul 1316, s. 5 v.d.

câmi^c bir eğer-i keşir-ül-menâfi^c,²⁸ tahririne cezmetmesi ve padişah iyileşince de herkes huzura bir şey hediye ederken, onun da Şıḥḥat-ābād adı ile bir Kırk Hadîs yazıp takdim etmesi de bu fasıldandır.

Hattâ bazan bu kabil eserlerde câmi, kendi hüviyetini belli etmemekte, yalnız risalenin ithaf edildiği zatı övmekle iktifa eylemektedir. Sadr-ı âzâm *Damad İbrahim Paşa*'ya bir armağan olmak üzere cem edilen bir Kırk Hadîs tercümesi bu hususda bir misâl olarak gösterilebilir²⁹.

Hemen her mütalâayı tevsik etmek suretiyle göstermiş bulunuyoruz ki: Ḥadîs-i Arba^cin nev'i, ana kaynağını Peygamberin bir hadîsinden ve 40 adedinin islâm âlemindeki ehemmiyetli mevkiinden almış; ve tekâmül tarihi boyunca şefaat-i nebevîyeye kavuşmak, rahmetle yâdedilmek, telâfi-i mâfât etmek, eslâfa uymak, türlü ricaları yerine getirmek, ilmi ve edebî iktidar göstermek, ders takrirlerinde kullanılmak ve nihayet caize ve in^cama nail olmak v.s. gibi manevî-maddî birçok âmillerin te'siri altında kalmıştır.³⁰

* * *

Résumé

Les quarante Ḥadîs dont l'importance dans la religion, la morale et la littérature musulmanes a été telle que des centaines de traités leur furent consacrés tant en arabe qu'en persan ou en turc, sont nés de la nécessité de faire, d'un point de vue d'abord strictement religieux et didactique, un choix parmi les centaines de milliers de ḥadîs. Ce genre qui contribua à répandre parmi le peuple les idées morales de l'islam ainsi qu'à défendre et à rendre populaires les idées politiques, sociales et morales des individus et des peuples, n'a pas cessé d'être productif depuis douze siècles. Nous résumerons comme suit les facteurs ayant influencé sa naissance et son évolution :

Les quarante Ḥadîs prennent leur origine dans la tradition: «Qui apprendra, pour les transmettre, à ma Communauté quarante ḥadîs relatifs à la foi, Allâh l'enverra au jour de la Résurrection siéger parmi les Docteurs de la Loi et les Savants». Le rôle traditionnel, historique et religieux joué de tout temps parmi les peuples sémites, touraniens et, spécialement, dans le monde musulman par le nombre 40 a aidé à la propagation de cette institution.

D'autres facteurs ont cependant également contribué à la formation de ces recueils ainsi qu'à leur classement. Citons entre autres: le désir d'obtenir l'intercession du Prophète, d'être préservé de l'enfer, de mériter les prières, de laisser un pieux souvenir, de réparer pour le temps perdu, de secourir les frères en religion, de montrer sa compétence dans les choses de la Tradition et de la littérature, de se rendre digne de ses ancêtres, d'exaucer les demandes d'amis ou de disciples, d'enseigner, de faire l'apologie d'une secte ou d'un ordre, d'approfondir les problèmes actuels et enfin de gagner les faveurs des puissants.

²⁸ Şıḥḥat-ābād, Murad Molla kütüphanesi, Hamidiye kısmı, 230, var. 2 a. — 2 b.

²⁹ Süleymaniye kütüphanesi, Lâleli kısmı, no. 416, var. 2 a.

³⁰ Kırk Hadîs mevzuunda hazırladığımız, 300 sayfayı müteceviz, bir monografinin neşrine intizaren şimdilik, bu kadarla iktifa ediyoruz.